

معرفی و بررسی "تاج توقیت" از امام احمد رضا

آمنه یسین

چکیده:

امام احمد رضا مجدد، فقیه، محدث، عالم، خطیب و شاعر قرن بیستم بود. در علوم عقلی و نقلی ماهر و به زبانهای عربی، فارسی و اردو کتابهای زیاد نوشت که از آن جمله ترجمه قرآن "کنز الایمان"، مجموعه فتاوی "فتاوی رضویه" و دیوان نعتیه "حدائق بخشش" خیلی معروف اند. وی در بسیاری از موضوعات علمی غیر از ریاضیات و نجوم از منظر دانشگاهی و دینی نظرات خود را ارائه کرد. یکی از مهم آثار منشور فارسی در علم توقیت وی رساله ای است که در سال ۱۳۲۰ ق نگاشته شد و به نام تاریخی "تاج توقیت" موسوم شد. در این رساله اصول های علم توقیت ذکر شده است که به سبب آن اوقات نماز و اوقات سحر و افطار به آسانی معلوم می شوند.

واژه های کلیدی: احمد رضا، امام، تاج توقیت، رساله، اوقات و غیره.

* دانشجوی دکتری گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه پنجاب، لاهور

امام احمد رضا در ۱۰ شوال المکرم ۱۲۷۲ ق / ۱۴ ژون ۱۸۵۶ م روز شنبه به وقت ظهر به دنیا آمد. جای زادگاه وی محله جسولی در شهر بریلی شریف هندوستان است. به وقت تولد نامش "محمد" و نام تاریخی "المختار" نهاده شد. بعدها حضرت مولانا شاه رضا علی خان نام احمد رضا را پیشنهاد کرد. وی در سال ۱۲۷۶ ق / ۱۸۶۰ م در سن چهار سال از خواندن قرآن مجید فراغت یافت و در سن شش سالگی در ماه ربیع الاول در ۱۲۷۸ ق / ۱۸۶۱ م بر سر منبر به حضور مجمع کثیر رساله میلاد شریف خواند.

وی بعد از خواندن قرآن پاک از حضرت غلام قادر بیگ میزان منشعب و غیره را خواندن آغاز کرد و به علاوه زبان اردو تحصیلات مقدماتی در فارسی و عربی نیز فراگرفت. پس از آن تمامی علوم درسیه از معقول و منقول به خدمت پدر خود و استادان دیگر تحصیل نمود. وی در ۱۲۸۶ ق فارغ التحصیل شد. آن وقت عمرش سیزده سال، ده ماه و پنج روز بود. در جمادی الاول در ۱۲۹۴ ق به خدمت سید شاه آل رسول مارهروی شرف بیعت و تعلیم طریقت نیز از حضور پُر نور پیرو مرشد برحق تحصیل نمود. وی در ۱۲۹۵ ق همراه با پدر خود به زیارت حرمین شریفین زادهما الله شرفا مشرف شده از اکابر علمای آن دیار اعنی: سید احمد دحلان مفتی شافعیه و عبدالرحمان سراج مفتی حنفیه سند حدیث و فقه و اصول تفسیر و دیگر علوم یافت. امام احمد رضا در ۵۵ علوم و فنون مهارت داشت. وی ۲۱ علوم و فنون از پدر خود تحصیل نمود، درج ذیل است: قرآن، حدیث، اصول حدیث، فقه، اصول فقه، تفسیر، اصول تفسیر، عقائد، کلام، نحو، صرف، معانی، بیان، بدیع، منطق، مناظره، فلسفه، تکسیر، هیاه، حساب، هندسه و علوم و فنون باقی از استادان دیگر فراگرفت

و با فکر خداداد خود در آن مهارت داشت، درج ذیل اند: قرأت، تجوید، تصوف، سلوک، اخلاق، اسمائالرجال، سیر، تاریخ، لغت، ادب مع جمله فنون، ارثماطیقی، جبر و مقابله، حساب ستینی، لوغارثمات، توقیت، مناظر و مرایا، اکر، زیجات، مثلث کروی، مثلث مسطح، هیأةالجذیده، مربعات، جفر، زائرچه، نظم عربی، نظم فارسی، نظم اردو، نظم هندی، نشر عربی، نشر فارسی، نشر اردو، خط نسخ، خط نستعلیق، فرائض و غیره. امام احمد رضا در زبان اردو، فارسی و عربی بسیار کتاب ها تصنیف کرده است، از آن جمله ترجمه قرآن "کنز الایمان"، مجموعه فتاوی "فتاوی رضویه" و دیوان نعتیه "حدائق بخشش" خیلی معروف اند. وی غیر از این رسائل کثیر در مسائل فقهی و کتابهای اصلاح عقاید و افعال تألیف کرد و در بسیاری از موضوعات علمی غیر از ریاضیات و نجوم از منظر دانشگاهی و دینی نظرات خود را ارائه کرد. در ۲۵ صفر ۱۳۴۰ ق مطابق ۲۵ اکتبر ۱۹۲۱ م بروز جمعه وصال یافت. علم توقیت علمی است که به کمک کلیه های آن برای هر جای جهان سمت درست قبله و اوقات نمازهای پنجگانه، طلوع و غروب خورشید، نصف النهار، مثلث اول و دوم و غیره اخذ و متعین می شوند.

حکم شرعی به حواله آموزش علم توقیت:

امام احمد رضا در يك مکتوب خود اهمیت این علم را واضح کرده فرمود:

"علامه ابن حجر مکی رَحْمَةُ اللهِ عَلَيْهِ در "زواجر" علم توقیت را فرض کفایه نوشته است. (مونگیری؛ س. ن، ص: ۴)

در جای دیگر می فرماید:

"علم توقیت نیز يك فن این گونه است که دانستگان این نیز معدوم اند،

هرچند آئمه دین این را فرض کفایه نوشته اند. هیچ کس از علمای حاضر حتی این قدر هم نمی داند که خورشید در فلان روز چه زمانی طلوع خواهد شد؟ و کی غروب؟" (همو، همان، همانجا)

در حدیث است:

"وعن كعب يحكى عن التوراة قال: نجد مكتوبا محمد رسول الله عبدی المختار لا فظ ولا غليظ ولا سخاب فى الأسواق ولا يجزى بالسيئة السيئة ولكن يعفو ويغفر مولده بمكة وهجرته بطيبة وملكه بالشام وأمه الحماذون يحمدون الله فى السراء والضراء يحمدون الله فى كل منزلة ويكبرونه على كل شرف رعاة للشمس يصلون الصلاة إذا جاء وقتها يتأزرون على إنصافهم و يتوضؤون على أطرافهم مناديهم ينادى فى جو السماء صفهم فى القتال و صفهم فى الصلاة سواء لهم بالليل دوى كدوى النحل". هذا لفظ المصاييح وروى الدارمى مع تغيير يسير.

(ترجمه): بزرگ تابعی، عالم ماهر توریت شریف، حضرت کعب الاحبار می فرماید: "در تورات می یابیم که..... پیروان پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و سلم بسیار حمد خوانان خواهند شد. در آسایش و (در هر حال) در هر جا خدا را خواهند ستود و در هر بلندی تکبیر خواهند گفت. خورشید مراقبت خواهند کرد. وقت نماز که شد نماز را خواهند خواند..." (بدایونی؛ ۲۰۱۳م، جلد: ۸، ص: ۳۱، حدیث: ۵۷۷۱)

مفتی احمد یار خان نعیمی در ذیل این واژگان روایت "از خورشید مراقبت خواهند کرد" می فرماید:

"یعنی مسلمانان برای نماز و روزه ها همیشه حساب طلوع و غروب و

استواء خورشید خواهند داشت و تقویم آنها دارند چاپ خواهند کرد. نمازهای اسلامی، افطار و سحری از خورشید اند ولی خود روزه، عیدین، حج و غیره از ماه اند. پس مسلمانان هر دو (ماه و خورشید) را حساب می دارند و هیچ ملتی دیگر این هر دو کار را انجام نمی دهد. " (بدایونی؛ ۲۰۱۳م، جلد: ۸، ص: ۳۳، حدیث: ۵۷۷۱)

خلیفه امام احمد رضا، ظفر الدین بهاری می فرماید:

"علم هیئت و توقیت هر دو علم قدری که کارآمد و برای مسلمانان به ویژه برای علما مهم است، مقام حیف است که مسلمانان خصوصاً جوانان عرب بسیار استغناء از این علوم ورزیده اند. این همان علم مبارک است که با دانستن آن معرفت خداوند متعال بر وجه کمال حاصل می شود. امام غزالی رحمه الله می فرماید:

"مَنْ لَمْ يَعْرِفِ الْهَيْئَةَ وَالتَّشْرِيحَ فَهُوَ عَيْنٌ فِي مَعْرِفَةِ اللَّهِ تَعَالَى.

یعنی: کسی که هیئت و تفسیر نداند در علم خدا نابالغ است."

مفتی صاحب در ادامه می فرماید:

این همان علم است که پروردگار جلال در قرآن کریم دانستگان آن را تعریف کرده است و آنها را اولوا اللباب (یعنی عقلمند) نامیده است. همانطور که در قرآن کریم است:

"إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ لَآيَاتٍ لِّأُولِي الْأَلْبَابِ الَّذِينَ يَذْكُرُونَ اللَّهَ قِيَمًا وَقُعُودًا وَعَلَىٰ جُنُوبِهِمْ وَيَتَفَكَّرُونَ فِي خَلْقِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ رَبَّنَا مَا خَلَقْتَ هَذَا بَاطِلًا - ترجمه: مسلماً در آفرینش آسمانها و زمین و آمد و شد شب و روز برای خردمندان نشانه هایی اند. کسانی که خدا را ایستاده و

نشسته و بر پشت خوابیده یاد می کنند و در آفرینش آسمان ها و زمین می اندیشند- ای پروردگار ما! تو آن را بیکار تخلیق نکرد- " (ال عمران ۴/ ۱۹۰- ۱۹۱) (بهار؛ س-ن، ص: ۲)

مسئله از صحت نماز باشد یا از صحت روزه، احکام آنها مرهون منت علم توقیت اند- چه معامله از احتیاج معرفت اوقات صوم و صلوٰة باشد و چه از تشخیص سمت درست قبله، بدون این علم ممکن نیست- اگرچه سمت قبله را از بنای مسجد می توان شناخت، اما برای ساختن مسجد رو به قبله، شناخت این هنر ضروری است- (ملخصاً) (همو، همان، همانجا)

امام احمد رضا و احیای علم توقیت:

اگرچه علم توقیت به اعتبار نفس مضمون خود خیلی اهم است ولی در زمان امام احمد رضا مردمان از علم توقیت بسیار غافل شده بودند- امام احمد رضا در احیای علم توقیت هر چه بسیار ممکن بود، سعی فرمود؛ می فرماید:

"اکنون این دانش از هند و همچنین از جهان اسلام برخاسته است- فقیر به توفیق قدیر این علم را زنده کرد و هفت صاحب شد که برخی از آنان از دنیا رفتند- اکثر آنها به دلیل سختی آن (به سبب مشکل بودن) ترك گفتند- " (چشتی؛ ۲۰۰۰م، ص: ۷۰۷)

"وقتی این آقایان شروع به فراگیری علم توقیت کردند، چون کتابی در این فن نبود، اعلیٰ حضرت رَحْمَةُ اللهِ عَلَیْهِ زبانی قواعدش را ارشاد فرمود، این آقایان این احکام را می نوشتند و بر اساس این قوانین زمان نصف النهار، طلوع، غروب، صبح صادق، ضحوه کبری، عشا و عصر را محاسبه می کردند- ملك العلماء، حضرت

مفتی ظفرالدین بهاری رحمه الله این علم را به طور کامل فراگرفت و این احکام را نیز در صورت کتابی حفظ کرد. و در عین حال با افزودن شرح و امثال آن کتاب را به نام "الْجَوَاهِرُ الْيَوَاقِيتُ فِي عِلْمِ التَّوْقِيتِ" (معروف به تَوْضِيحُ التَّوْقِيتِ) چاپ نیز کرد. (ملخصاً) (بهاری؛ ۲۰۱۴م، ص: ۱۴۲)

امام احمد رضا به سبب عدم توجهی مردمان در علم توقیت خیلی نگران می ماند. وی در حصول علم توقیت از خود تشویق داده فرمود:

"خیلی عمر گذشت، کم باقی است. هر کسی که می خواهد، تحصیل بکند. "سلونی قبل ان تفقدونی" ارشاد حضرت علی کرم الله تعالی وجه الکریم است و قول شیخ سعدی قطعاً راست است که (ع) "قدر نعمت پس از زوال بود". (خان؛ ۲۰۰۲م، ص: ۱۰۵): دسترسی امام احمد رضا در علم توقیت امام احمد رضا در علم توقیت بسیار دسترسی می داشت. آقای مولانا ظفر الدین بهاری درباره لیاقت علمی امام احمد رضا در علم توقیت می فرماید:

"همراه با کمال بودن در علم هیئت و نجوم، کمال وی در علم توقیت به درجه حدّ ایجاد بود یعنی اگر وی را موجد این فن بگوییم بی جا نخواهد شد. علماء جسته جسته این علم را به مقام های مختلف نوشته است ولی به طبق علم من هیچ کتاب مستقل در این فن نبود." (بهاری؛ ۲۰۱۴م، ص: ۱۴۲)

با دیدن خورشید و نجوم درست وقت گفتن امام احمد رضا:

مولوی برکات احمد صدیقی صاحب پیلی بهیتی درباره مهارت امام احمد رضا در نجوم شناسی می گفت:

"اعلیٰ حضرت را در نجوم شناسی اینقدر کمال بود که آفتاب را دیده

ساعت را هم وقت می ساخت۔ این فقیر عبیدالرضا غفرله واقعه های وقت گفتن با دیدن نجوم به هنگام شب و ساعت را هم وقت ساختن نیز شنیده و دیده است و وقت کاملاً درست بود، فرق يك دقيقه هم نبود" (همو، همان، ص: ۴۳)

هنوز از طلوع آفتاب دو دقیقه و چهل و هشت ثانیه باقی است:

مولوی برکات احمد صاحب واقعه ای محیرالعقول از حیات امام احمد رضا در توقیت شناسی را بیان کرده می گوید:

"يك مرتبه اعلیٰ حضرت به بدایون تشریف برد۔ وی آنجا مهمان حضرت محب الرسول مولانا شاه عبدالقادر صاحب بدایونی بود۔ در مسجد "مدرسه قادریه" حضرت مولانا شاه عبدالقادر صاحب بدایونی خود امامت می فرمود۔ يك مرتبه اعلیٰ حضرت نیز آنجا جلوه گر بود وقتی که تکبیر فجر آغاز شد، حضرت مولانا عبدالقادر صاحب اعلیٰ حضرت را به امامت پیش برد۔ اعلیٰ حضرت نماز فجر را امامت فرمود و این قدر طویل قرأت فرمود که مولانا عبد القادر را بعد از سلام شک شد که شاید آفتاب طلوع شده باشد مردمان از مسجد بیرون آمده آفتاب را دیدن گرفتند این امر را دیده اعلیٰ حضرت فرمود که در طلوع آفتاب هنوز دو دقیقه و چهل و هشت ثانیه باقی است۔ با شنیدن این سخن مردمان خاموش شدند۔" (همو، همان، همانجا) معرفی رساله "تاج توقیت"

تاج توقیت در سال ۱۳۲۰ ق نگاشته شد و در سال ۱۹۹۶ م / ۱۴۱۷ ق از اداره تحقیقات امام احمد رضا، کراچی، پاکستان به چاپ رسید۔ متأسفانه این رساله کاملاً به دست ما نرسیده است۔ فقط ۱۳ صفحه دستیاب شده است۔ ناقل رساله "تاج توقیت" مولوی مرزا نواب است۔ (خان؛ احمد رضا، ۱۹۹۶ م / ۱۴۱۷ ق،

ص: ۴) امام احمد رضا این رساله را به زبان فارسی رشته تحریر درآورده است که یکی از مهم آثار منشوروی به شمار می رود. عنوان این رساله علم توقیت است. در این رساله آن اصول های علم توقیت بیان شده اند که توسط آنان می توانیم اوقات نماز و اوقات سحر و افطار را به آسانی اخذ کنیم. این رساله مشتمل بر سه باب و خاتمه است:

باب اول: مقدمات

باب دوم: مؤامرات زیجیه

باب سوم: مؤامرات جدیده

خاتمه در فوائد عدیده (همو، همان، همانجا)

باب اول مشتمل بر هفت مقدمه است ولی حتماً نمی توانیم بگوییم که باب اول هفت مقدمه دارد یا زیاد، از آنکه تمام تر صفحات این رساله دستیاب نشده. ممکن است که باب اول زیاد از هفت باب داشته باشد. همینطور درباره باب دوم، باب سوم و خاتمه هیچ آگاهی تاحال به دست نرسیده است. در مقدمه پنجم و مقدمه هفتم از باب اول، عنوان ذیلی به نام "اختلاف الوقوع" نیز نوشته شده است. نام های مقدمات باب اول درج ذیل اند:

مقدمه اول: در نهار شرعی و عرفی و نجومی

مقدمه دوم: در انکسار شعاع

مقدمه سوم: در اختلاف المنظر ارتفاع شمس

مقدمه چهارم: در انحطاط طلوع و غروب شرعین

مقدمه پنجم: در غایة الارتفاع والانحطاط

مقدمه ششم: در انحطاط صبح صادق و شفق

مقدمه هفتم: فی ازوال

سبب نگارش رساله:

علم توقیت یکی از علوم گرانمایه جهان بوده است ولی متأسفانه بسیاری از مردمان چه از عوام و چه از علماء در این علم مهارت نمی داشتند. امام احمد رضا می نویسد که چون وی اهل زمان را دید که از علم شریف توقیت عاری اند و در بیان اوقات صلوات و سحور و افطار جهل خود را علم دانسته، بدون علم فتوا می دهند که هم خود گمراه می شوند و هم دیگران را به گمراهی می کشند و چه گله از جهلا که علماء خود در این باب علم کمتر دارند. در رمضان هر عالمی و جاهلی از اخبار و جنتری ها جدولی بفهم باطل خویش می تراشد و به ملك اشاعت کرده صائمان را بیش از صبح به شصت دقیقه و بیشتر از آن منع از سحور کرده زد سنت کنند و گاه چند دقیقه پیش تر از غروب حکم افطار داده روزها برهم زنند. مبلغ علم آنها همین جداول مولوی مسیح الدین خان کاکوری است که خود آن مرحوم از این فن چیزی هم نمی دانست. پس بدین سبب برای حفظ دین و صیانت مسلمین امام احمد رضا این رساله را تحریر فرمود. (مخلصاً) (همو، همان، ص: ۵)

نام تاریخی رساله:

امام احمد رضا در نوشتاری نام های تاریخی خیلی مهارت می داشت. وی برای تالیف های خود نامهای تاریخی نهاده است - "تاج توقیت" هم نام تاریخی است. امام احمد رضا خود می نویسد:

"پس طرح این اوراق انداختم و او را به نام تاریخی تاج توقیت موسوم

ساختم" (همو، همان، ص: ۶)

حالا ببینیم که چطور مجموعه اعداد تاج توقیت سال نگارش آن را نیز واضح می‌کند:

ت(۴۰۰) + ا(۱) + ج(۳) + ت(۴۰۰) + و(۶) + ق(۱۰۰) + ی(۱۰) + ت(۴۰۰) = تاج توقیت(۱۳۲۰).

مجموعه اعداد "تاج توقیت" هم "۱۳۲۰" است و سال نگارش آن هم "۱۳۲۰ ق" است.

آغاز رساله:

یکی از خصایل امام احمد رضا این است هرگاه که وی چیزی خطاب می‌کند یا به رشته تحریر می‌آورد، به حمد و درود و سلام و تسمیه و دعا آغاز و اختتام می‌نماید. وی این عادت زیبا را لحاظ داشته، این رساله (تاج توقیت) را نیز به حمد و درود و سلام و تسمیه آغاز نموده است؛ چنان که می‌نویسد:

"نحمده و نصلی علی رسولہ الکریم

بسم الله الرحمن الرحيم" (همو، همان، ص: ۵)

اگرچه امام احمد رضا معمولاً در اختتام خطاب و تحریر نیز اظهار عجز بیان و تحریر به حضور حق تعالی و هدیه درود و سلام به بارگاه رسالت و دعا برای خود و مسلمانان و مومنین را التزام می‌داشت، ولی از آنکه آخرین صفحات تاج توقیت به دست ما نرسیده‌اند، بدین سبب حواله آنها نمی‌توانیم بدهیم. البته امام احمد رضا قبل از تحریر باب اول، اسباب نوشتن رساله تاج توقیت بیان نموده است و در آخر این بیان عادت زیبایی خود را رعایت داشته می‌نویسد:

"و ما توفیقی الا بالله علیه توکلت و الیه انیب و صلی الله تعالی علی سیدنا محمد و آله و صحبه الی یوم یقربه الیه أقرب تقرب- آمین و الحمد لله رب العالمین- " (همو، همان، ص: ۶)

حواله های آیت قرآن و حدیث و قول:

امام احمد رضا نثر خود را به حواله های آیات قرآنی و حدیث و قول مزین ساخته است- وی برای تفهیم موضوع به وقت ضرورت از آیات و حدیث و قول استدلال فرموده است؛ به طور مثال:

"فَأَفْتُوا بِغَيْرِ عِلْمٍ، فَضَلُّوا وَأَضَلُّوا- " * (همو، همان، ص: ۵)

امام احمد رضا ضرورت و اهمیت علم را بیان کرده حواله از کتاب الزواجه از ابن حجر مکی نیز آورده است؛ چنانکه می نویسد:

"ابن حجر مکی در کتاب الزواجه تصریح فرمود که این علم از فروض کفایه است- " (همو، همان، ص: ۶)

* از عبدالله بن عمرو بن عاص رضی الله عنهما روایت است که می گوید: از رسول الله صلی الله علیه و سلم شنیدم که فرمودند: "إِنَّ اللَّهَ لَا يَقْبِضُ الْعِلْمَ انْتِزَاعًا يَنْتَزِعُهُ مِنَ النَّاسِ، وَلَكِنْ يَقْبِضُ الْعِلْمَ بِقَبْضِ الْعُلَمَاءِ، حَتَّى إِذَا لَمْ يُبْقِ عَالِمًا، اتَّخَذَ النَّاسُ رُئُوسًا جُهَالًا، فَسُئِلُوا فَأَفْتَوْا بِغَيْرِ عِلْمٍ، فَضَلُّوا وَأَضَلُّوا- "

ترجمه: "الله متعال علم را به یکباره از سینه ی انسان ها محو نمی کند؛ بلکه با وفات علما آن را از بین می برد- تا جایی که (الله) عالمی را باقی نمی گذارد و مردم جاهلان را رهبر خود قرار می دهند و مسائل خود را از آنها می پرسند و رهبران شان بدون علم فتوا می دهند که هم خود گمراه می شوند و هم دیگران را به گمراهی می

کشند. " (صحیح، متفق علیه) همین طور وی در تایید قول خود نام کتاب های "حاشیه شرح چغمین" (ص: ۱۱) و "رد المحتار" (ص: ۱۱) نیز ذکر فرموده است. امام احمد رضا از آیات قرآن کریم نیز استفاده فرموده است؛ چنان که می نویسد:

"أَلَمْ تَرَ إِلَى رَبِّكَ كَيْفَ مَدَّ الظِّلَّ - وَلَوْ شَاءَ لَجَعَلَهُ سَاكِنًا - و افتاب هر چند بالا تر آید، سایه کاستن گیرد. - كما قال تعالى ثُمَّ جَعَلْنَا الشَّمْسَ عَلَيْهِ دَلِيلًا (۴۵) ثُمَّ قَبَضْنَاهُ إِلَيْنَا قَبْضًا يَسِيرًا (۴۶) -" ** (همو، همان، ص: ۱۴)

کاربرد واژگان عربی:

امام احمد رضا کمی کمی واژگان عربی نیز بکار برده است؛ مثلاً: فاما (ص: ۵)، اعنی (ص: ۶)، و قس علیه حال (ص: ۹)، كما قال تعالى (ص: ۱۴)، هكذا (ص: ۱۵)، كما هو الاكثر (ص: ۱۸)، بهر کیف (ص: ۱۸).

نثر سجع و کاربرد مصرعه:

اگرچه رساله تاج توقیت به طور کامل به دست ما نرسیده است ولی می بینیم که وی در این صفحات مهارت فنی خود را نشان داده است. نشانه نثر سجع را ملاحظه کنید:

** أَلَمْ تَرَ إِلَى رَبِّكَ كَيْفَ مَدَّ الظِّلَّ - وَلَوْ شَاءَ لَجَعَلَهُ سَاكِنًا - ثُمَّ جَعَلْنَا الشَّمْسَ عَلَيْهِ دَلِيلًا (۴۵)

ثُمَّ قَبَضْنَاهُ إِلَيْنَا قَبْضًا يَسِيرًا (۴۶) (سورة الفرقان، ۱۸/۴۵، ۴۶)

ترجمه: ای حبيب! آیا پروردگارت را ندید که چگونه سایه را گسترانیده است؟ و اگر او می خواست، آن را ثابت می نمود. - آنگاه خورشید را دلیل آن قرار دادیم. - (۴۵) سپس آن را اندك اندك به سوی خویش باز میگیریم. - (۴۶)

"الحمد لله الذى جعل الصلاة كتاباً موقوتاً على المؤمنين-

و افضل الصلاة و اكمل السلام على من فرض الخمس و بين اوقاتها بالبيان المبين-

صلى الله تعالى عليه وسلم و على آله و صحبه المحافظين على ميقاته المستبين-

كل وقت و آن و حين و زمان من اول الايام الى يوم الدين-" (همو، همان، ص: ۵)

آخرین واژه های این چهار سطر المؤمنین، المبین، المستبین، يوم الدين است که مانند

قافیه هم آوازی را نشان می دهد- مثال دوم نثر شعری:

'که در این باب مختصری برنگارم و حق ناصح بر روی کار آرم-' (همو، همان، ص: ۶)

يك جا مصراع اى از نظر مى گذرد:

(ع) "هزار نکته باریکتر ز مو اینجا است" (همو، همان، همانجا)

ویژگیهای فنی:

امام احمد رضا در جمله بالا مختلف خصایص فنی بکار برده است،

چنانکه: ذو معنی، مرکب ساخته از صنعت تجنیس، اختصار- مثلاً:

"این امر عظیم از اهم مهم الی الغایه است-" (همو، همان، همانجا)

اینجا مرکب "اهم مهم" دو تا معنی (امر اهم؛ بسیار اهم) داشته باشد:

"یعنی این امر عظیم تا به پایان یکی از امور اهم است-"

و معنی دوم اینکه:

"این امر عظیم تا به پایان بسیار اهم است-"

و این هر دو معنی حسب حال باشد و به لحاظ معنی دوم "اهم مهم" گفته

نه فقط مرکب ساخته از صنعت تجنیس بکار برده است بلکه اختصاراً به ضرورت و

اهمیت علم توقیت اشاره نیز کرده است-

وضاحت و صراحت:

امام احمد رضا سعی نموده است که این علم گرانقدر را تا حدی که ممکن باشد با وضاحت و صراحت بیان بنماید. برای حصول این مقصد وی تحت عنوان "تنبيه" و "اختلاف الوقوع" و "فائده" نکات باریکتر و دقیق تر را توضیح داده است تا هیچ اشتباه راه نداشته باشد. وی نه فقط تصورهای غلط را پیش ما می آورد، بلکه جواب های درست آنان نیز می نویسد تا هی چگونه اشکالی باقی نماند.

اسلوب مخاطبانه:

امام احمد رضا دوران نوشتن رساله انداز خطابی را رعایت داشته است. گویا شخصی که آن را درس می دهد، پیش وی نشسته است و امام احمد رضا وی را مخاطب ساخته سخن می گوید؛ مثلاً:

"بدانکه چون ملای که شعاع در آن گذرد در غلظت و رقت مختلف باشد....."

(همو، همان، ص: ۷)

توضیح با اشکال:

توسط اشکال آسان تر باشد که فکر محقق روی شاگرد آشکار بشود، بدین سبب امام احمد رضا برای توضیح نکات اشکال مختلف نیز ترسیم کرده است. چنان که می بینیم روی صفحه ۸، ۱۵، ۱۶ - (همو، همان، ص: ۸)

بکار بردن مثال ها:

امام احمد رضا سعی کرده است که فکر خود را به آسانی به دیگران آشکار بنماید، بدین سبب وی به وقت ضرورت توسط مثال ها سخن می گوید؛ مثلاً:

"هر که خواهد تجربه و مشاهده توان دریافت. در کاسه خالی چیزی گران در میان نه و بر پاشه پس تر می رود، آن چیز را نگاه می کن تا آن که کرانهای کاسه او را از نگاهت پوشد. آنگاه کسی را گو که در کاسه آب آهسته انداخته باشد که آن شی

متحرك نشود۔ ناگاہ بینی کہ همان چیز کہ از نگاہت مخفی و در حجاب کنارهای کاسہ بود، بی آنکہ او بالا آید یا تو پیش تر روی، پدیدارد پیش نظر آشکار شد۔ سببش همان کہ ملای آب از ملای هوا غلیظ تر است۔ چون شعاع بصر از این دو ملای مختلف گزار کرد منکسر شدہ بہ آن شی محجوب رسید و از ورای حجاب مرئی گردید، از این ممر آفتاب در غروب بعد از آنکہ تمام قرصش زیر افق می رود تا چند دقیقہ مرئی می ماند و طلوع پیش از آن کہ چیزی از او بالای افق آید چند دقیقہ پیش تر مبصر می شود و پس نہار عرفی از نجومی بیشتر باشد و شب عرفی از نجومی کمتر۔" (ہمو، همان، ص: ۷)

کتاب شناسی و منابع:

- بدایونی؛ احمد یار خان نعیمی، ۲۰۱۳م، مرآة المناجیح اردو ترجمہ و شرح مشکوٰۃ المصابیح، جلد ہشتم، نعیمی کتب خانہ، گجرات۔
- بہاری؛ محمد ظفر الدین، (س۔ن)، الْجَوَاهِرُ الْيُوقِيتُ فِي عِلْمِ التَّوْقِيتِ معروف بہ تَوْضِیْحُ التَّوْقِيتِ، اہلسنت برقی پریس، مراد آباد۔
- ہمو، ۲۰۱۴م، حیات اعلیٰ حضرت، اکبر بک سیلرز، اردو بازار، لاہور۔
- چشتی؛ لطیف احمد، ۲۰۰۰م، انوار رضا، ضیائالقرآن پبلی کیشنز، پنج بخش رود، لاہور۔
- خان؛ احمد رضا، ۱۹۹۶م / ۱۴۲۲ق، تاج توقیت، ادارہ تحقیقات امام احمد رضا، کراچی، پاکستان۔
- خان؛ مصطفیٰ رضا مؤلف، ۲۰۰۲م / ۱۴۲۲ق، الملفوظ کامل، رضوی کتاب گھر، اردو مارکیت، متیا محل، جامع مسجد، دہلی۔
- مونگیری؛ سید محمد افضل حسین، (س۔ن)، منار التوقیت، مفتی جامعہ قادریہ رضویہ (ترست)، محلہ مصطفیٰ آباد، سرگودھا رود، فیصل آباد۔